

თეიმურაზ გვანცელაძე

ვახუშტი ბაგრატიონის ნათესავემეცხველება: ცნობები კავკასიულ ხალხთა და მათ ენათა შესახებ.

I. საქართველო

ვახუშტი ბაგრატიონს (1696-1757 წწ.) უდიდესი წვლილი მიუძღვის ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების დაფუძნებისა და განვითარების საქმეში. იგი პირველი ქართველი პროფესიონალი მეცნიერია, ვინც საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ისტორიოგრაფიას, წყაროთმცოდნეობას, ეთნოლოგია-ეთნოგრაფიას, გეოგრაფიას... მისი ფუნდამენტური ნაშრომი “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა” (1745 წ.) და ამ ნაშრომს დართული გეოგრაფიული რუკები უნიკალური წყაროებია არა მარტო საქართველოს ისტორიის, ეთნოლოგია-ეთნოგრაფიისა და გეოგრაფიისათვის, არამედ მთლიანად კავკასიის კომპლექსური კვლევისთვისაც.

ვახუშტი ბაგრატიონს თავისი დროისათვის საუკეთესო განათლება ჰქონდა მიღებული და წარმატებითაც იყენებდა ამ ცოდნას თავისი სამშობლოსა და ერის სასიკეთოდ. მას ჩამოყალიბებული ჰქონდა მკაფიო კონცეფცია მემკვიდრისათვის სავალდებულო თვისებების, მათიანის დანიშნულება-ფუნქციებისა და აღსაწერი ფაქტებისადმი დამოკიდებულების შესახებ.

მეტად მნიშვნელოვანია ვახუშტის თვალსაზრისი მათიანის შემადგენელ შინაარსობრივ კომპონენტთა შესახებ: “არამედ ესე მათიანე განიყოფების ოთხწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავმეტყუელებად, წლისმრიცხველობად და მოქმედების აღწერად, და ესეცა განიყოფების ორად — საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ”. როგორც ვხედავთ, ვახუშტი მომხრე იყო მათიანის წერისას კომპლექსურობის პრინციპის დაცვისა. იგი ხედავდა, რომ ძველი მათიანეები ამ თვალსაზრისით ბოლომდე არ იცავდნენ ამ პრინციპს და მათში შედარებით მკრთალად იყო ასახული ქრონოგრაფია და ნათესავმეტყუელება (ეთნოგენეზისი და ერის შემადგენელ ჯგუფთა ეთნოლოგიურ-ეთნოგრაფიული დახასიათება). იგი წერდა: “ხოლო უკეთუ ჩუენ ქართველთა მათიანე შემოიპყრობს სამსა მას წილსა მათიანისასა, არამედ წლისმრიცხველობასა და ნათესავმეტყუელებასა მცირედ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განავრცელებს, გარნა ამასაც ეკლესიის მათიანეს შეამოკლებს და სამოქალაქოსა მოგვითხრობს შესხმით და ვრცლად ადგილით ადგილად და ოდესმე შემოკლებით ნოედამ ვიდრე ბრწყინვალეს გიორგისამდე, ხოლო შრომა ჩუენი ამისთვის არს: ვინდათვან ორნი წილნი იგინი გამოუჩინელ არიან, რათა გამოვაცხადოთ, და მესამისა განავრცელებული შევამოკლოთ, რათა მკითხველთა არა საწყინოდ და ადრე საცნობელ იყოს” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 4).

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მიმოვიხილავთ საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორ აღწერს, ნათესავმეტყველების თვალსაზრისით, ვახუშტი ბაგრატიონი საქართველოს მოსახლეობასა და ქვეყანაში გავრცელებულ ენებს.

ვახუშტისეული ტერმინი **“ნათესავმეტყველება”** წარმოადგენს ბერძნული **“ეთნოლოგია”** სახელის ქართულ კალკს: შდრ.: ბერძნ. **ეთნოს** “ხალხი, ერი; ტომი; თემი” და **ლოგოს** “სიტყვა; მოძღვრება”. ეს კალკირებული სახელი ვახუშტის თხზულებაში გამოყენებულია საკმაოდ ფართო მნიშვნელობით და გულისხმობს ერისა და მის შემადგენელ ეთნოგრაფიულ ჯგუფთა აღწერა-დახასიათებას ეთნოლოგიურ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. კერძოდ, ავტორი აგვიღწერს მოცემული ეთნოსის წარმომავლობასა და მიმართებას სხვა ეთნოსებთან (ეთნოგენეზის), ეთნოსის განსახლების გეოგრაფიას, რელიგიასა და რწმენა-წარმოდგენებს, სოციალურ სტრუქტურას, ფიზიკურ (ანთროპოლოგიურ) მახასიათებლებს, ზნე-ჩვეულებებს, მოკლედ უთითებს ცნობებს სამეტყველო ენის შესახებ და ა.შ.

ბუნებრივია, რაკი ვახუშტის თხზულება მიზნად ისახავდა საქართველოს წარსულისა და აწმყოს კომპლექსურ აღწერას, ამ ძალზე ვრცელი წიგნის ნათესავმეტყველებითი ნაწილებიც სწორედ ქართველი ერისა და მის განუყოფელ ეთნოგრაფიულ ჯგუფთა დახასიათებას ეძღვნება, მაგრამ ავტორი საკმაოდ მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს საქართველოში მოსახლე დიასპორების ისტორიასა და ნათესავმეტყველებითი თვალსაზრისით აღწერა-დახასიათებასაც, რაშიც ზოგჯერ მეტ-ნაკლები ყურადღება ენობრივ მხარესაც ექცევა.

კავკასიოლოგიური თვალსაზრისით არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ვახუშტი მთლიანად და უკრიტიკოდ იზიარებს ლეონტი მროველის კონცეფციას კავკასიელ ხალხთა საერთო გენეტიკური წარმოშობის შესახებ და იმეორებს ლეონტის ცნობებს მათი განსახლების არეალის საკითხზე.

ვახუშტი ასახელებს თარგამოსის შთამომავალ კავკასიელ ეთნოსთა რვავე ეთნარქეობნიმს: ჰაოსს, ქართლოსს, ეგროსს, ბარდოსს, მოვაკანს, ჰეროსს, ლეკოსსა და კავკასოსს (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 14). ლეონტისეულ და ვახუშტისეულ ჩამონათვალში სპეციალისტები სავსებით სამართლიანად ხედავენ იბერიულ-კავკასიური წარმოშობის ხალხთა გენეტიკური ერთიანობის ასახვას და ამ მხრივ დაბრკოლებას არ ქმნის თარგამოსიანთა შორის ჰაოსის (სომეხთა წინაპრის) მოხსენიება, ვინაიდან ლეონტი მროველისთვისაც და მისი იდეური მემკვიდრე ვახუშტი ბაგრატიონისთვისაც ჰაოსის შთამომავალი სომეხებიც (ჰაიკებიც) ქართველთა მონათესავენი, ანუ იბერიულ-კავკასიური მოდგმისანი იყვნენ, ხოლო მათი ენა ქართულის მონათესავე იყო — ჰაოსის შთამომავლებში იგულისხმებიან ურარტუს სამეფოს დაცემამდე კავკასიის სამხრეთ ნაწილში მოსახლე ურარტუელები და მათი ენა, რომლებსაც გვიან შეერივნენ ინდოევროპული წარმოშობის სომეხურ (არმენულ) ენაზე მეტყველი არმენები (ლეონტი მროველის ამ მოსაზრების შესახებ ვრცლად იხ.: რ. გორდუზიანი, 1993).

გვ. 47; ა. ჯაფარიძე, 1994, გვ. 72; მ. სანაძე, 2001, გვ. 166-167; ტ. უშტკარაძე, 2005, გვ. 203-205).

თარგამოსიანთა ეთნარქ-ეპონიმების სამემკვიდრეო ტერიტორიათა აღწერისას ვახუშტი, ლეონტი მროველის მსგავსად, ცალკე არ ასახელებს ამჟამინდელ აფხაზთა ეთნარქ-ეპონიმს, რაც ფრიალ საყურადღებოა თანამედროვე აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის თვალსაზრისით. თუკი ამჟამინდელ აფხაზთა წინაპრები მუდამ სახლობდნენ ამ მიწაზე, მაშინ მოსალოდნელი იყო, ეს ფაქტი არ გამოჩენილიყო არც ლეონტისა და არც ვახუშტის. მათ ცნობებში კი დასავლეთ საქართველო ლიხის ქედიდან შავ ზღვამდე და კავკასიონის ქედიდან ლაღოს მთამდე დასავლელ ქართველთა წინაპარი ეგროსის წილად მოიხსენიება: “ხოლო ეგროსის წილი არს: აღმოსავლით მთა მცირე ლიხისა, სამკრით მთა ლაღოსი, ჩდილოთ კავკასი, დასავლით შავი ზღუა ანუ პონტოსი” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 49). ეგროსის სამემკვიდროს თავის მხრივ უშუალოდ ესაზღვრებოდა კავკასოსის სამფლობელო, რომელიც მოიცავდა კავკასიონის ქედის გადაღმა მდებარე მიწა-წყალს მდინარე თერგის მარცხენა ნაპირიდან შავ ზღვამდე: “ხოლო კავკასოს წილი არს: კავკასიის მთის ჩრდილოდ კერძი, ლეკანის საზღვრიდამ ვიდრე ზღუადმდე პონტოსი ანუ შავისა” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 49).

ლეონტისა და ვახუშტის ამ ცნობებთან პირდაპირი კავშირი აქვს იმ ფაქტს, რომ ამჟამინდელი აფხაზები (თვითსახელწოდება: აფსუა) ენობრივ და გენეტიკური თვალსაზრისით ყველაზე ახლოს დგანან ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური ჯგუფის ეთნოსებთან: აბაზეთთან, ადიღელებთან, ყაბარდოელებთან და აწ უკვე გამჭრალ უზბიებთან, რომელთაგან არცერთის თავდაპირველი ბინადრობა დასავლეთ საქართველოს მიწაზე არ დასტურდება რომელიმე სანდო წერილობითი წყაროს მონაცემებით (ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს ზოგი მეცნიერის ჰიპოთეზა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველებამდე აფხაზურ-ადიღური მოდგმის მოსახლეობის ბინადრობის შესახებ, რომელიც ზოგი გეოგრაფიული სახელის დაუსაბუთებელ “ეტიმოლოგიზებას” ემყარება. ამ ჰიპოთეზის ანალიზისათვის იხ.: თ. გვანცელაძე, 2008, გვ. 3-21). აფხაზები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური ჯგუფის **ერთადერთი ეთნოსია**, რომელიც კავკასიონის ქედის **გადმოღმა** ცხოვრობს, რაც სხვა გარემოებებთან ერთად გვაფარადლებინებს, რომ მათი წინაპრები თავიდან ბინადრობდნენ სწორედ ჩრდილოეთ კავკასიის იმ ტერიტორიაზე, რომელიც კავკასოსის წილად აქვთ დასახლებული ლეონტი მროველსა და ვახუშტი ბაგრატიონს (ვრცლად იხ. კრებ.: ნარკვევები, 2007).

საყურადღებოა, რომ ვახუშტი თანამედროვე აფხაზეთის მთელ ტერიტორიას არ უწოდებს აფხაზეთს. იგი ამ მიწაზე განათავსებს 2 ერთეულს: ჭიქეთსა და აფხაზეთს ოდიშის ნაწილთან ერთად (ჭიქების სახელით გვიან შუა საუკუნეებში აფხაზთა ერთ-ერთ ჯგუფი აღინიშნებოდა).

ჭიქეთის საზღვრები მოიცავს ტერიტორიას მდინარე ბზიფის (კაპეტის წყლის) მარჯვენა, ჩრდილო-დასავლეთისაკენ: “ხოლო ამ აფხაზეთს იქით, კაპეტის წყლის დასავლეთს, ბაგრატიონთ ჟამს აქეთ უწოდებენ ჭიქეთს,

არამედ გორგასლის ცხორება უწოდებს ჯიქეთს ამ ჯიქეთის ჩდილოთ კერძოს, კავკასის მთის იქითს კერძს ზღუამდე. და ამ აწინდელს ჯიქეთს მზღვრის: აღმოსავლით კაპეტის წყალი; დასავლით შავი ზღუა; სამხ. ა. იგივე ზღუა; ჩდილოთ კავკასი” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 786).

ამ ცნობაში ფრიალ საყურადღებოა ვახუშტის მითითება, რომ ჯიქეთი ახლანდელი აფხაზეთის მიწის ნაწილს (დღევანდელი გაგრის რაიონსა და სოჭი-აღღერის მიდამოებს) იმთავითვე კი არ ეწოდებოდა; არამედ მხოლოდ ბაგრატიონთა საგვარეულოს გამეფების დროიდან დარქმევია, მანამდე კი ჯიქეთი კავკასიონის გადაღმა არსებულა. ეს ცნობა კიდევ ერთი სარწმუნო საბუთია იმ მოსაზრების სასარგებლოდ, რომ **აფხაზეთა (აფსუთა) წინაპრების თავდაპირველი საცხოვრისი მართლაც კავკასიონის გადაღმა არსებულა და ისინი გვიან მოხულან ამ მიწაზე.**

ამავე მოსაზრებას ეხმარება ვახუშტის ცნობა საკუთრივ აფხაზეთის ისტორიული წარსულისა და საზღვრების შესახებ: “ხოლო ანაკოფიის დასავლეთი არს აფხაზეთი, პირველად წოდებული ეგრეთვე ეგრისი, რამეთუ ვინაფთჳან წილი ეგროსისა არს ზღუამდე, მის გამო ეწოდა ეგრივე. არამედ შემდგომად განდგომისა, დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი. გარნა უმეტეს საგონებელ არს, ძეთაგან ანუ ძის ძეთაგან ეგროსისათა ეწოდა სახელი ესე. ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით ანაკოფიის დასავლეთით მთა მცირე, კავკასიიდან ჩამოსული ზღუამდე; დასავლით ზღუა და კაპეტის მდინარე. არამედ სხუანი მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღუამდე; ჩდილოთ მზღვრის მთა კავკასი, სამკრით ზღუა შავი. სიგრძე ამისი არს ანაკოფიიდან კაპეტის მდინარემდე ანუ ზღუამდე; განი ზღვდამ კავკასის თხემამდე” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 783-784). შტრ.: ოდიშის საზღვრები, რომელთა შესახებ ვახუშტი გვამცნობს:

“ხოლო საზღვარი ოდიშისა არს ცხენისწყალი, და ხაზი ისულეთამდე, მერმე თაკუერსა და ოდიშს შორისი მთა, კავკასიდან ჩამოსული სამკრით და კულად თაკუერიდამვე წარსრული კავკასი ჩდილოთ, ვიდრე ეგროსის სათავემდე, ოდიშსა და სუანეთს შორისი; სამკრით მდინარე რიონი, გურია-ოდიშს შორისი, და კულად ეგურის მდინარის შესართავს დასავლეთი შავი ზღუა; დასავლით ზღუა შავივე და კულად ანაკოფიის მცირე მთა. კავკასიდან ჩამოსული სამკრით ზღუამდე; ჩდილოთ კავკასის მთა”.

ამ ცნობათა მიხედვით, საკუთრივ აფხაზეთი XVIII საუკუნეში, ან მის წინა პერიოდში მოიცავდა ახლანდელი აფხაზეთის ერთ მცირე ნაწილს — მდინარე ბზიფიდან (კაპეტის მდინარიდან) ახალ ათონამდე (ანაკოფიამდე), რომელიც თავდაპირველად ეგროსის წილი და ეგრის (ეგურისს//ეგროსისს) სახელით ცნობილი ტერიტორიის ნაწილი ყოფილა; ალექსანდრე მაკედონელის დროს მისთვის ბერძენებს უწოდებიათ აბასა, ქართველებს კი აფხაზეთი დაურქმევიათ. აქ ვახუშტი ადასტურებს, რომ ახლანდელი აფხაზეთის ეს ნაწილიც, ჯიქეთის მსგავსად, თავდაპირველად ქართული მიწა ყოფილა, რაც მთლიანად ეხმარება სხვადასხვა ენაზე არსებული წერილობითი და კარტოგრაფიული წყაროების მონაცემებს (ვრცლად იხ.: ნარკვევები, 2007).

ასევე სრულიად სანდოა და სხვა წყაროებს ეთანხმება ვახუშტის ცნობა იმის შესახებ, რომ დასავლეთ საქართველოს თავდაპირველად, ირანში ხოსროიან მეფეთა დინასტიის ბატონობის დასასრულამდე ეგრისი რქმევია და შემდგომ, ლეონ ერისთავის გამეფებიდან, დარქმევია აფხაზეთი, მოგვიანებით კი, ბაგრატ III-ის გამეფების დროიდან — იმერეთი (ტერმინ “იმერეთს” ვახუშტი მისი თავდაპირველი სემანტიკით, ტერმინ “ამერეთის” ანტონიმად იყენებს). აქ საყურადღებო ის მომენტიცაა, რომ ვახუშტი დასავლეთ საქართველოს სახელწოდებად ტერმინ “აფხაზეთის” დანერგვის დროდ ლეონ ერისთავის მიერ “აფხაზეთის სამეფოს” შექმნის პერიოდს, ანუ VIII-IX საუკუნეთა მიჯნას კი არა, არამედ XI საუკუნეს ასახელებს. იგი დასავლეთ საქართველოს შესახებ წერს:

“ქუეყანისა ამის სახელნი არიან საერთოდ სამი: პირველად ეგრისი, მეორედ აფხაზეთი, მესამედ იმერეთი. რამეთუ ეგრისი ეწოდების ეგრისის გამო, ძისა თარგამოსისა, რომელსა ძმათა შორის თვსთა ხუდა წილად ქუეყანა ესე, და იწოდებოდა სახელითა ამით, ვიდრე ხოსროვანთ გარდავლინებამდე. ხოლო აფხაზეთი — ლევანის გამო, რომელი, შემდგომად პირველის ლეონისა, მეორე ლეონ ერისთავობდა აფხაზეთს ქრისტესსა ღმერთსა, ქართულსა ე. ესე ლეონ, შემდგომად ხოსროვანთ გარდაცვალებისა, გამეფდა და დაიპყრა სრულიად ეგრისი, და ამან უწოდა აფხაზეთი სამეფოსა თვსთა, და მოიღო საერისთოსა თვსისა სახელი ეგრისსა ზედა. არამედ იმერეთი — ბაგრატიონთა მიერ, რამეთუ, რაჟამს დაიპყრეს სრულიად აფხაზეთი და ყოველი საქართველო, ამათ უწოდეს ქართლს ამერეთი და აფხაზეთს იმერეთი, ანუ იმერნი და ამერნი, უმეტესად შეერთებისათვის, და აწცა საზოგადოდ უწოდებენ იმერეთსა” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 742).

აფხაზეთა ნათესავმეტყველებით დახასიათებაში ვახუშტი ხაზს უსვამს მათ ანთროპოლოგიურ მსგავსებას მეგრელებთან, რელიგიურ სინკრეტიზმს (ეგრძობათყვანისძემლობის შეთავსებას ქრისტიანობასთან), მეკობრეობას, ნათესავთა პატივისცემას, ცოლქმრობის ინსტიტუტის სიწმინდეს, სტუმართმოყვარეობას, პატრონის ერთგულებას. ასევე ხაზგასმით აღინიშნება ისიც, რომ აფხაზეთა დედაენა განსხვავდება ქართული ენისაგან, მაგრამ წარჩინებულნი ფლობენ ქართულ სამწიგნობრო ენასაც.

ამ კონტექსტში საყურადღებოა ისიც, რომ ავტორი არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ მაშინდელ აფხაზეთა ნაწილს შეეძლო მეგრულად ლაპარაკი. ვფიქრობთ, მეგრულის მოუხსენიებლობა უნდა ადასტურებდეს იმას, რომ ვახუშტის მეგრული მეტყველება ქართული სამწიგნობრო ენის ნაწილად, მის “მერყვნილ” ტერიტორიულ ვარიანტად მიაჩნდა, რასაც ადასტურებს შემდეგი ცნობა მისი თხზულებიდან:

“ენით არიან — დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თვისცა ენა, გარნა წამკლარი ქართულივე, ვითარცა: ღმერთი — ლორთი, ჩემი — ჩქიმი. და აქუსთ ქვიანი ქართულივე და არა სხუა” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 783).

ამ უკანასკნელ ცნობაში ტერმინი “ენა” გამოყენებულია დიალექტის, კილოს, ენის ტერიტორიული ვარიანტის მნიშვნელობით, რასაც ადასტურებს “ქართულივე” სიტყვაფორმაში იგივეობის აღმნიშვნელი **-ვე** ნაწილაკის გამოყენება: “აქუსთ თვისცა ენა, გარნა წამკლარი **ქართულივე**”.

ჩქიქთა აღწერისას ვახუშტი ხაზს უსვამს აფხაზთა და ჩქიქთა ცხოვრებ წესისა და ქცევის ნორმების მსგავსებას, მათი სამოსლისა და იარაღ იდენტობას, ერთი მხრივ, ჩერქეზებისა და, მეორე მხრივ, დასავლეთ ქართველთა ჩაცმულობასთან, იარაღთან და ქცევასთან: “და არს ადგილ ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა: მოსავლით და ცხოვლით, წესით და ქცევითა არამედ კაცი უმეტეს მკვეთ მგზავსნი. ყოფილან პირველად ქრისტიანნი არამედ აწ უცნობელნი მისნი. გარნა იუწყე აფხაზთა და ჩქიქთა სამოსელნი და იარაღნი, და საჭურველნი, ვითარცა ჩერქესთანი, რომელთა ზნე უამად იმერნიცა ვმარობენ” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 786-787).

აღმოსავლეთ საქართველოს აღწერისას ვახუშტი საინტერესო ცნობებს გვაწვდის იმის შესახებ, რომ ქვემო ქართლში წარმოდგენილი მოსახლეი ეთნიკურად ქართველია, მაგრამ მათი ნაწილი სარწმუნოებით განსხვავდნენ დანარჩენ ქართველთაგან, რაკილა აღიარებენ სომხურ გრიგორიანობა მაგალითად, სომხითის აღწერა მთავრდება ცნობით: “ამ ადგილთა ში მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედად ქართულს სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქართულითა” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 312); ტაშირის აღწერაში ვკითხულობთ: “მსახლობელნი არი სარწმუნოებით სომეხნი. არამედ სამწყსონი არიან დბანისისა და მოსილ არიან ბინძურად და გაზეთილნი, გრძელჩოხიანნი, ავეფერ-უშუერად, გარ არიან ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, შემძლენი, ლაშქრობათა ში გამოუცდელნი, უკმარნი” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 313); აბოც მოსახლეობის შესახებ ავტორი წერს: “სარწმუნოებით იყვნენ სომეხნი კაცი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უშუერად მოსილნი, ვითარ ტაშირელნი, გარნა ბრძოლასა გამოსადეგნი...” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 314); დბანისის კევის აღწერაში ჩართულია ცნობა: “...არამე სარწმუნოებით უმეტესნი ქართველთანი” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 315). აქ იგულისხმება, რომ დბანისელთა უმრავლესობა მართლმადიდებელ უმცირესობა კი — ქართველი გრიგორიანი. აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონებში ვახუშტი არ იცნობს ეთნიკურ სომეხთა კომპაქტურ დასახლებებს. სამაგიეროდ, იგი გვისახელებს ზოგ ადგილას ჩამოსახლებულ მაჰმადიან ელებს, რომლებიც მნიშვნელოვან წილს არ ქმნიან აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობაში.

მაჰმადიან ელთა დახასიათებისას ვახუშტი უპირატესად ყურადღება რელიგიურ მომენტს, მესაქონლეობას, ქართველი მეფეებისადმი ერთგულებას და მხნე მებრძოლობას აქცევს, მაგრამ არაფერს ამბობს მათი ენის შესახებ, თუმცა თავისთავად იგულისხმება, რომ ისინი სხვაენოვანნი არიან. მაგალითად, მდინარე ხრამის (ქციის) ხეობის აღწერაში ჩართულია ცნობა: “ნაჰიდურს ქუეით, ქციის ამიერ და იმიერ კიდესა, სახლობი ელნი მოჰმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშკრენი მეფისა...” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 323-324); ალგეთის ხეობის აღწერისას ავტორი წერს: “ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოდ, იაღლუჯამდე, მტკურის პირს, სახლობი ელნი მოჰმადიანნი... მოხარკენი არიან მეფისა, საესენი ყოვლითა პირუტყვი” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 328); ბოსტანქალაქისა (ამჟამინდელი ქალაქ რუსთავისა) და გარეჯის აღწერაში ჩართულია ცნობა: “ყარაიის ქალაქ

ეით, მტკურის კიდეს, ესახლნენ ელნი დემურჩიასალნუ, სავსენი რუტყუთა..." იგივე აღწერა მთავრდება კიდევ ერთი ცნობით: "ხოლო ათარნი, რომელნიცა დავსწერინით, არიან სუნნი, ქცევითა ვითარცა ენის პირუტყუთა მწყემსთა, გარნა მვნენი, შემმართველნი, ახოვანნი, ეროვანნი; უწოდებენ თარაქამად, ვინაფთვან ბრიყუნი, უცოდინარნი იან, ქალნიცა ეგრეთნივე, არამედ მოშავვკრემანონი, მვნენი და მბრძოლნი ეროს კაცთა, ცხენითა თუ ქუეითად" (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 332); რალაჯისა და ქისიყის აღწერაში ჩართულია ცნობა: "და არს ესე ნადირო კეთილი. გარნა ყოფილ არსცა ძუელად შენობა დაბნებთა, ამედ შემდგომად ბერქას გამოსვლისა ოკერ არს. კულად ყოფილ არს ხაზნის მოსაბრუნთა შინა ძუელად შენობა ქრისტეანეთა, და შემდგომად სხნეს ელნი, და უმეტეს ხანთა — ელი ფადარი, დიდი, მრავალი. გარნა ქცა აჰყარა შანადირ იორის-პირის ელითურთ" (ვ. ბაგრატიონი, 1973, 541).

XX საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან ამ მაჰმადიანი მოსახლეობის წილის შთამომავალთ საბჭოური ეთნოფაბრიკაციული პოლიტიკის ნიადაგზე ერბაიჯანელები ეწოდა, რაც არ არის ისტორიულად გამართლებული.

სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავდა მიწა-წყალს ჩოლიდან ქართლის ყელამდე, ბაიბურდამდე და ჭანეთამდე, აგრეთვე არის ჩათვლით შავ ზღვამდე, ვახუშტის ცნობით, არ არსებობდა ენოტომელთა კომპაქტური დასახლებანი. აქაურთა ნათესავმეტყველებითი ხასიათება ასეთია:

"ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მზგავსნი ქართველთანი, არამედ ეტეს ნელიად და ენა-ტკილადა მოუბარნი, ტანოვანნი, მვნენი, მმართველნი, შუენიერნი, ცოდნა-ველოვნების მოყუარენი, არამედ აწ, მადიანობის გამო, არლარა. სარწმუნოებით იყვნენ წლისამდე ქრისტესა ვ, ქართულისა ტიდამდე სრულიად ქრისტეანენი ქართველთა თანა და წყსონი ქართლის კათალიკოზისანი, ხოლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი იან მოჰმადიანნი, და გლეხნი ქრისტეანენი, არამედ კლარჯეთს გლეხნიცა ეტესნი მოჰმადიანნი; გარნა ვინანიცა არიან ქრისტეანენი, ივინიცა წყსელნი არიან, ვინაფთვან არლარა რაისა მორჩილებენ ქართლის ალიკოზსა, და ბერძენთა არა სცალს მათთჳს. ამისთჳს უეფისკოპოზონი უხუცონი არიან, თვნიერ რომელნიმე ქართლს იკურთხიან. ენა საკუთრად ესთ იგივე ქართული. გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა ია უბნობენ აწ თათრულსა და თჳსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის ობრობათა შინა იტყვან ქართულსავე. სამოსლით მოსილნი არიან იჩინებულნი და მოჰმადიანნი ვითარცა ოსმალნი და ქრისტეანენი თარცა ბერძენნი, ხოლო ჯავახეთისანი და ვიეთნიმე მესხნიცა, ვითარცა იალელნი. და გულისსჳმა ჰყავ ეგრეთვე ქალნიცა მათნი" (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 660-661).

როგორც ვხედავთ, ამ დახასიათებაში წამყვანი ადგილი უჭირავს კონსტატირებას, რომ სამცხე-საათაბაგოს მკვიდრნი იგივე ქართველები იან, მაგრამ, უამთა სიავის გამო, მათ დიდ ნაწილს მიღებული აქვს ჰადიანობა და წარჩინებულთა შორის ფეხი მოუკიდებია თათრულ

(ოსმალურ-თურქულ) ენას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ვახუშტი, ძველქართულ ტრადიციის თანახმად, ქართველად მიიჩნევს იმას, ვისთვისაც ქართულ დედაენაა, თუმც, უამთა სიავის მიზეზით, შეიძლება, სხვა ენაზე ლაპარაკობდეს (მ. ტაბიძე, 2005, გვ. 23-26), ხოლო ზნე-ქცევას, ჩაცმულობას და რელიგიას ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს მაგალითად, ისპირის (ისტორიული სპერის) მოსახლეობას ავტორ ქართველებად მიიჩნევს, თუმცა იმის აღნიშვნაც არ ავიწყდება, რომ ისინი უკვე მთლიანად მაჰმადიანნი არიან და ოსმალთა ზნეც შეუთვისებიათ: “კაცნი იუწყე მზავსნი სამცხისანი, და აწ მოჰმადიანნი სრულიად, ენი ქართულითა და ზნითა ოსმალთათა” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 686, თორთომის მოსახლეობის აღწერისას ვახუშტი ქართულ-თურქულ ორენოვნებაზეც მიუთითებს, მაგრამ თორთომელები მას მაინც ქართველებად მიაჩნია: “კაცნი ვითარცა მესხნი, და აწ სრულიად მოჰმადიანნი, ენი ქართულითავე, არამედ უზნობენ თურქულსა” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 687). ჭანეთის აღწერა კი იმითაა თავისებური, რომ ვახუშტი ხა უსვამს უეჭველად ქართველი ერის განუყოფელ ნაწილად მოაზრებულს ჭანთა უმრავლესობის მიერ სამწიგნობრო ქართულისა და ზეპირი ქართულ კონიეს უცოდინრობას: “კაცნი არიან ჯელოვანნი ხის მუშაკობითა და შენებითა ნავთათა, დიდთა და მცირეთა, და სარწმუნოებით აწ სრულიად მოჰმადიანნი, გარნა მცირედნი ვინმე მოიპოვებიან ქრისტიანენი, არამე იციან კულად ქართული ენა ვიეთთამე” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 690).

ასევე მნიშვნელოვანია ისტორიული ჰერეთის ნაწილის, კაკ-ელისენი აღწერისას მოწოდებული ცნობა ფიფინეთში ლეკთა ჩამოსახლების შესახებ: “ხოლო მთის ძირს არს ფ ი ფ ი ნ ე თ ი, სად დასხნა მეფემან ლევ ლეკნი, რათა უზიდონ ზაფხულს კავკასიიდან ყინული, და იყო არჩილამცავერეთ. შემდგომად იწოდა ჭ ა რ ი...” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 539) ამ ცნობის მიხედვით, ნათელი ხდება, რომ ლეკთა ჩამოსახლება ახლანდელ საინგილოს მიწაზე კახთა ზოგი მეფის არაშორსმჭვრეტელური პოლიტიკის შედეგად დაწყებულა, რაც შემდგომში ამ მიწაზე ლეკთა და აზერბაიჯანელთა მომრავლებით, 1921 წელს კი ამ ქართული რეგიონის საქართველოსაგან მოწყვეტით დასრულდა.

ვახუშტი ბაგრატიონმა შესანიშნავად იცის ქართველი ეროვნულ განუყოფელი ნაწილის, თუშების ორივე ქვეჯგუფის — ჩალმათუშებისა და წოვათუშების ქართული წარმოშობის შესახებ. განსხვავებით ზოგი ჩვეულებრივ თანამედროვე მეცნიერისაგან, მას წოვათუშები სულაც არ მიაჩნია ნახურს წარმოშობისად და ამ შემთხვევაში რელევანტურ ნიშნად არ თვლი ამჟამად ბაცბურ ენად სახელდებული წოვათუშური მეტყველების არსებობას ფაქტს. კავკასიონის ქედის გადაღმა მდებარე ამ მხარის აღწერისას ვახუშტი მიუთითებს, რომ თუშეთი თავიდან ლეკოსის წილი იყო და შემდგომ გახდა ქართველი მეფეების სამფლობელო (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 552), რაც ლოგიკურად თავსდება კავკასიელ ხალხთა წარმოშობის და განსახლების ლეონტი მროველისეული კონცეფციის ჩარჩოებში, რადგან ამ კონცეფციის მიხედვით, ქართლოსის, ჰეროსისა და ლეკოსის წილი

წათა გამმიჯნავი ბუნებრივი ზღუდე ავკასიონის ქედი ყოფილა. ღმათუშებს ვახუშტი სარწმუნოებითა და ენით ქართველებს უწოდებს ხოლო სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართულითა” — ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 554), ხოლო ფარსმანის ჳევის (ამჟამინდელი ფარსმის თემის) კხოვრებთა შესახებ ხაზგასმით აღნიშნავს: “გარნა ფარსმანის ჳევისანი რწმუნოებით და ენით შერეულნი არიან, ვითარცა ქისტნი” (ვ. ბაგრატიონი, 1973, გვ. 555). ამ ცნობათა გათვალისწინებით ცხადი ხდება, რომ ხუშტის წოვათუშები წარმოშობით ნახური მოდგმის “ეთნოსად” კი არ არიან, როგორც დღეს ფიქრობს ზოგი მკვლევარი, არამედ ქართველი ენის განუყოფელ ნაწილად, რომელთა წინაპრებს გადაულახავთ ავკასიონის დი, დასახლებულან ლეკოსის წილ მიწაზე და ამჟამინდელ ჩეჩენთა წინაპრების მეზობლობაში შეუთვისებიათ ნახური მეტყველება. ე.ი. ივათუშური მეტყველება სუბსტრატი კი არ არის, არამედ სუპერსტრატია დაფენილია ქართულ ენაზე.

რაც შეეხება იმდროინდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ოსების ბლობას, ვახუშტისა და სხვა ავტორთა ცნობები მათ მიერ იმიერავკასიის რამალებიდან ჳერ დვალეთში შემოსვლის, შემდეგ კი ჩრდილოეთ ავკასიიდან სამხრეთით გადმონაცვლების შესახებ დამაჯერებლად აქვს ხნალიზებული ეთნოლოგ რ. თოფჩიშვილს (რ. თოფჩიშვილი, 2008), ხტომ ამ საკითხს აქ აღარ განვიხილავთ.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ვ. ბაგრატიონი, 1973 — ქართლის ცხოვრება, ტომი IV, ბატონიშვილი უშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა რითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
- თ. გვანცელაძე, 2008 — თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ეთნიკური ტორიის ლინგვისტური საფუძვლები, ძირითადი პრობლემები, თბ., 2008.
- რ. გორდეზიანი, 1993 — რ. გორდეზიანი, ქართული თვითშეგნების ოყალიბების პრობლემა, თბ., 1993.
- რ. თოფჩიშვილი, 2008 — რ. თოფჩიშვილი, ოსთა წინაპარი ანების თავდაპირველი განსახლების არეალი, თბ., 2008.
- ნარკვევები, 2007 — ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, აფხაზეთი. ელესი დროიდან დღემდე, თბ., 2007.
- მ. სანაძე, 2001 — მ. სანაძე, “ქართლის ცხოვრება” და საქართველოს ტორიის უძველესი პერიოდი (ქართლოსიდან მირიანამდე). თბ., 2001.
- მ. ტაბიძე, 2005 — მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბ., 2005.
- ტ. ფუტყარაძე, 2005 — ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, ნაწილი I. ისტანობამდელი ეპოქა, ისტორიული საცხოვრისი, დედაენა, დიალექტები, თბ., 2005.
- ა. ჳაფარიძე, 1994 — ა. ჳაფარიძე, ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ორია აღამიდან იესომდე, თბ., 1994.

TEIMURAZ GVANTSELADZE**VAKHUSHTI BAGRATIONI'S INFORMATION ON THE CAUCASIAN PEOPLES AND THEIR LANGUAGES**

Vakhushti Bagrationi (1696-1757) is the author of a fundamental book "Description of the Kingdom of Georgia" (1745), which is a unique work about Georgia, its history, geography, and the ethnology of the Caucasus. The book represents noteworthy information not only about Georgia, but about the history of the territory, ethnologic peculiarities, religious and languages of other ethnic groups living in Georgia and its neighboring countries.

The present paper discusses the issue of the importance of Vakhushti Bagrationi's information on Georgia for scientific researches of ethnical, religious and language situations.

The analytical text contains information, which has a crucial importance for establishing the history of settling Abkhazians, Armenians, nomadic Moslem tribes, and Ossetians on the territory of Georgia. E.g.: the author's information about the present-day Abkhazians supports the viewpoint, according to which Abkhazians first lived in the North Caucasus and they came later on the land of present-day Abkhazia. Armenians and the tribes of Turkish origin did not live compactly in the East Georgia by the 17th-18th cc. and others.